

Жантаев А.С.

Ж. ТУРУСБЕКОВДУН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ КӨРКӨМ ДӨӨЛӨТТӨР

Жантаев А.С.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ПОЭЗИИ Ж. ТУРУСБЕКОВА

Кыргыз профессионал жазма адабияты түптөлгөндөн бери бир кылымга жуук мезгил өттү. Азыркы тапта кыргыздын көзү өткөн, же тирүү кесипкөй калемгерлеринин саны бир кыйла. Алар жараткан көркөм адабий чыгармалар – ырлар, поэмалар, аңгемелер, повесттер, романдар, драмалар да эсепсиз. Мына ушундай зор адабияттык фактылардын дурус-бурушун ылгап, нукура көркөм өнөр туундусу кайсы экенин баалап алуу күн тартибинде турган орчундуу маселе. Бул абдан түйшүктүү, машакаттуу жумуш. Ушуга байланыштуу биз баяндамабызда ХХ кылымдагы кыргыз акындарынын мыктыларынын бири болгон Жусуп Турусбековдон мураска калган көркөм дөөлөттөр тууралуу кеп кылууну чечтик.

Адегенде көркөм дөөлөт түшүнүгүнө токтоло кетели. Көркөм дөөлөт маселеси капкачан философиянын (аксиологиянын) изилдөө объектисине айланганы менен ага адабияттаанууда анча көңүл бурула элек. Биз өзүбүздүн макалаларыбыздын биринде ага мындай аныктама берген элек: «...көркөм дөөлөттөр дегенибиз – мезгил менен мейкиндикке баш ийбеген, ар дайым баалуулугун жоготпой сактаган искусство чыгармалары» [1.1.35-бет]. Ушуга эле үндөш ойду белгилүү окумуштуу А.Садыков да айтат: «Мурас деген эмне? Ал – бир коомдук формациядан экинчиге өтүп, өзүнүн маанисин жоготпогон баалуулуктар» [2.1.14-бет]. Ошентип, элестүү айтсак, көркөм дөөлөт – түбөлүктүү жашоого укук алган көркөм өнөр чыгармасы.

Бул жерде көңүл буруучу жагдай – нукура көркөм дөөлөт кандай талаптарга жооп бериши керектиги. Маданияттаануучу А.Кравченко чыныгы көркөм дөөлөт үч негизги баалуулукка – таанып-билүүчүлүк, эстетикалык, адеп-аклактык баалуулуктарга ээ болууга тийиш дейт. Анын ою боюнча «Акыйкат, Сулуулук жана Жакшылык – коомдун руханий чөйрөсү таянып турган үч кит» [3.1.185-бет]. Биз дагы бул ойго толугу менен кошулабыз. Ырасында да илгертен бери көркөм чыгармага анда жогорку үчөөнүн – таанып-билүүчүлүк, эстетикалык, адеп-аклактык баалуулуктардын, же Акыйкаттын, Сулуулуктун, Жакшылыктын – болушуна-болбошуна карата баа берилип келген. Бул критерийлер азыр деле жокко саналып кала элек. Биздин чаңбудуң түшкөпучкул доорубузда деле нукура көркөм дөөлөт Акыйкатты, Сулуулукту, Жакшылыкты даңазаласа, аларга кызмат өтөсө гана узак өмүр сүрүүгө укук алат. Ал эми акча табуу максатында жеңил-желпи чыгармалар илгери деле жазылган, азыр да жазылып жатат, кийин деле жазылат. Элдин сөзү менен айтканда «Ит үрө берет, кербен жүрө берет».

Эми сөзүбүздү конкреттештирип, Ж.Турусбековдун калеминен жаралган көркөм дөөлөттөр туурасында кеп кылалы. Кеп башында бул акын

тууралуу маалыматка орун бере кетүү ылайыктуу: «Акын жана драматург Жусуп Турусбеков Тоң районуна караштуу Күн-Батыш айылында 1910-жылы туулган. 1922-жылы Ж.Турусбеков Түп районундагы айыл чарба техникумуна алынып, окуй баштайт...1929-1930-жж. Тверь шаарындагы советтик-партиялык мектепти ийгиликтүү бүтүрөт...» [4.1.625-бет]. Биз бул саптарды атайын тандап алдык. Анткени, анын терең билим алуусуна советтик бийлик атайылап кам көргөнүн баса белгилейли дедик. Болбосо кийинки кездерде советтик доордогу оң көрүнүштөрдү танууга аракеттер жасала баштады. Биз канчалык өткөндү жокко чыгарууга аракеттенсек да, советтик доор болгонун, ал доордун өз адабияты жашаганын тарыхтан сызып таштай албайбыз. Ошол советтик адабияттын тарыхында Ж.Турусбеков да өз изин калтырган.

Акындын көзү тирүүсүндө жети жыл аралыгында (1932-жылдан 1939-жылга чейин) баш аягы сегиз китеби жарык көрүштүр [4.2.626-бет]. Бул анын калемин кыйла эле түшүмдүү болгонунан кабар берет. Албетте, ал китептердеги поэтикалык, драмалык төлдөрдүн бардыгын эле телегейи тегиз деп айтууга болбойт. Алардын көбү өз мезгилинин рухундагы үгүт-насааттар. Мунун да жөнү бар, анткени, советтик бийлик окутуп-чокутуп, адам кылган акын анын ырын ырдабай коё алмак эмес. Бул тарыхый зарылдык болчу. Атактуу орус сынчысы В.Г.Белинский айткандай «Акын баарынан мурда – адам, анан өз жеринин атуулу, өз мезгилинин уулу» [5.1.306-бет] эмеспи. Көзү өткөн соң деле Ж.Турусбеков унутта калган жок. 1950-жылдан 1986-жылга чейин он беш китеби басмадан чыкты. Анын ичинде үчөө орус тилинде жарыяланды. Бул да советтик бийликтин көркөм өнөргө чоң маани бергендигинин күбөсү. Советтер Союзу кулагандан бери залкар акындын мурастарына дегеле көңүл бурулбай калды. Болгону 2000-жылы акындын алты ыры «Кыргыз поэзиясынын антологиясынын» 2-томуна кирген [6.1.111-113-беттер]. Биз анын мына ушул антологиядагы айрым ырларына токтолобуз.

«Аруулукка данакер поэзия» деп антологияга кириш сөз жазган кыргыздын дагы бир улуу акыны Сүйүнбай Эралиев мындай ой айтат: «Кыргыз поэзиясынын антологиясы – бул мухиттей чалкыган улуу поэзиянын алтын чөйчөккө куюлуп сунулган бир жутуму, ал сан тоолордун сансыз гүлдөрүнөн тандалып таберик мисал жыттоо үчүн берилген жыпар гүлдесте сыңары» [6.2.5-бет]. Кандай таамай салыштыруу! Чынында да бул антологияга кыргыз поэзиясынын учугун кылымдан кылымга узартуучу баалуу чыгармалар топтолгон.

Сөзүн андан ары улап, залкар акыныбыз мындай антология болгону экинчи жолу чыгарылып жатканын, СССР убагындагысына партия, Ленин, достук

жөнүндөгү ырлар басымдуу киргенин, ал эми азыркысына арноо, тууган жер, арзуу лирикалары, социалдык багыттагы проблемалуу ырлар арбын камтылганын айтат. Ал «кыргыз классиктери К.Тыныстанов, А.Токомбаев, Ж.Турусбеков, М.Элебаев, Ж.Бөкөнбаев жана башкалардын кылым карытып келаткан ырлары бүгүнкү окуучулардын да купулуна толот деген ишеним бар» [6.3.5-бет] дейт. Албетте, аталган инсандар мураска калтырган адабий туундулардын ичинде жарк деп жанган жылдыздай көркөмдүү чыгармалар аз эмес. Буга Ж.Турусбековдун ушул антологиядан орун алган «Жаз кылтайды», «Энеме», «Жаңы сайма», «Курбума», «Кызыл жоолукчан», «Эсимде» аттуу ырлары эң сонун далил болот.

Алардын айрымдарынан мисалдар алалы:

Баш багып, жаз кылтайды муздар эрип,
Бир түрдүү кары кышты көңүл жерип.
Узарды, күлүндөп күн минут санап,
Жыпжылуу жанга ылайык нурун берип.

«Жаз кылтайды»

Дагы сен кайраттуу элең, кайран энем,
Күрөшүп турмуш менен тепки жеген.
Бул кезде жоругунду ойлогондо,
Кан кызып кадимкидей күчкө келем.

«Энеме»

Бир кезде Ала-Тоонун суру качып,
Бук кылып сасык туман жатчу басып.
Эч кандай элжиретер көркү да жок,
Муң-зардан көргөн жандын башы адашып...

Мынакей Ала-Тоого жаңы сайма,
Жаңы үй, жаңы киши, жаңы айла.
Сүрөттө, ушулардын жолунда бол,
Төк сырды, жаш каламым жолдон тайба!

«Жаңы сайма»

Тээтиги зоону ураткан,
Омкоруп ташын кулаткан –
Биздин арык казгандар,
Чекеси тердеп суу аккан!

«Кызыл жоолукчан»

Жайдын бир толук кезинде,
Адырлуу тоонун бетинде.
Сан гүлдөн тандап бирди үзгөн
Жайдары селки эсимде.

«Эсимде»

Ыр саптарында акындын табият кубулуштарына мамилеси да, энесин эстеп кусалануусу да, кыргыз жергесиндеги өзгөрүүлөргө баасы да, эмгектин улуулугун барктоосу да, назик сүйүү сезими да ачык-айкын чагылат. Адабиятчылар акындын поэзиясынан ага таандык өзгөчөлүк издешип түрдүү пикирлер айтышат. «Ж.Турусбеков ырларында берейин деген оюн окуучуга конкреттүү, элестүү, жандуу жеткирүүгө умтулат» [7.1.150-бет]. Бул адабиятчы С.Байгазиевдин берген баасы. Дагы бир залкар адабиятчы К.Артыкбаев төмөнкүдөй ой айтат: «...Жусуптун эмгек ырларын окуганда эмнегедир четте туруп жазган акындын ыры экендиги сезилбей, талаада бирге иштешип жүргөн эмгек адамынын

ырын угуп жаткандай болосун, өзүң да ошол ырдын күүсү менен тез эле эмгек процессине аралаша түшкөндөй абалга келесиң» [8.1.205-бет].

Ушул жерден Ж.Турусбековдун поэзиясында Акыйкатка, Сулуулукка, жакшылыкка кызмат өтөгөн нукура көркөм дөөлөттөр арбын экенин белгилей кетүү кажет. «Жаңы сайма» ырын эле алсак, андагы «Башкабы айтчы курбум, айтчы деги, // Темир жол сайма эмей эмне турат» - деген саптар айныксыз турмуш чындыгы болуп жатпайбы?! Бул Акыйкатка кызмат өтөө эмес бекен?! «Энеме» аттуу ыры да өткөн каар замандагы турмуш чындыгын ачып жатпайбы?! «Эсимде» аттуу ырына обон чыгарылып, элдик ырга айланып кетпедиби?! Азыркыга чейин ар түрдүү вариацияларда эл алдында жаңырып келатпайбы?! Анда кандай касиет бар эле деги мынчалык эл урматтоосуна арзыгыдай? Бул ырда сезимдерди кытыгылаган назиктик бар, асылдыкка, б.а. Сулуулукка суктануу терең орун алган. Акын керек десе жалгыз ушул ыры менен кыргыз поэзиясынын төрүнөн ардактуу орун ээлей алат. «Кызыл жоолукчан» деген ырында жашоодогу эң негизги Жакшылык болгон тер төгө мээнет кылуу, ак эмгек сыпатталып отурбайбы?! Кылымдар бою топтолгон эмпирикалык тажрыйбанын туундусу болгон элдик даанышмандык да ак эмгек кылууну жогору баалайт: «Ашың калса калсын, ишин калбасын» [11.3.32-бет]; «Мээнетин катуу болсо, тапканың таттуу болор» [11.4.120-бет]. Бул өңүттөн алганда да Ж.Турусбековдун поэзиясында кылымдан кылымга унутулбай эл эсинде калуучу ырлар бардыгын тана албайбыз. Биз алардын айрымдарына гана мисал иретинде кайрылып өттүк.

Ошентип, жыйынтыктай турган болсок, Ж.Турусбековдун жалындуу поэзиясынын нечен мыкты туундулары Акыйкатка, Сулуулукка жана Жакшылыкка кызмат кылат. Андыктан алар кийинки кылымдарда да көркөм дөөлөттүк сапатын жоготушпай, сакталып кала беришет. Керек болсо азыркы акчанын артынан кууган башаламан доор өткөндө алардын баркы-баасы кайрадан артып чыга келүү ыктымалдыгы да бар.

Адабияттар

- Жантаев А. Рухий дөөлөттөр улуу ойчулдардын көзкарашында // Известия вузов, №1-2, 2008. -34-36-беттер
- Садыков А., Абдыкадырова М. Бектурсун Алымов. Адабий-теориялык көз караштары. – Бишкек: Шам, 2006
- Кравченко А. Культурология. – Москва: Академический Проект, 2002
- Кыргыз Республикасынын жазуучулары. – Бишкек: Дэми, 2008
- Белинский В.Г. Полн.собр.соч. В 13 т.– Москва, 1954, т.4.
- Кыргыз поэзиясынын антологиясы. II том.– Бишкек: «Кыргызстан – Сорос» фонду, 2000
- Байгазиев С. Жусуп Турусбеков. Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Фрунзе: Илим, 1990, 2-том
- Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Бишкек: «ТАС» ЖЧК, 2004
- Пословицы и поговорки кыргызского народа. Из собрания академика К.К.Юдахина. – Бишкек: Илим, 1997.